

T I J D S C H R I F T

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

14^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1906

De munt in de Volkstaal,

DOOR

J. E. TER GOUW.

VI

(Stukken van achten en van vieren, Spaansche Matten, Patakon, Spaansche Kluit, Koningsdaalder, Spaansche Kraag, Kraagman, Lob, Knaak).

In BREDERO'S *Klucht van de Koe* (1612) vertelt een boer van:

„JELIS FRANXSZ LICHT-HART, ginder op S. Teunis dijc,
Die MARY MOSELS trouwde, die bijster moy was en rijk,
Want heur vaar die haddet suynich bespaert

[en bedisselt,

Hij had veul *stukken van achten* op voordeel

{opgewisselt,

As hij ouwt gelt wist, hij liep er om of hij sot was,
Hij rusten niet voor dattet in sijn pot was.”

Die vader van MARY MOSELS was dus, wat men nog tegenwoordig zoo noemt, een oude duitendief.

„Nacht en dagh was die man met zijn geld

[bekommert,

't Is waer hij sturf wel rijk, maer hij was al seer

[beslommert,

Maer JELIS LICHT-HART, die was alhiel van een

[angder sin,

O bloet, hij maacte der so haast een reddering in.”

In dien tijd en in die buurt, den omtrek van Amsterdam, had men meer van die geldwolven: „Hier woont lange DIRK VAN DIEMEN, die rijke Boer, Hij hed een hiel half vat vol Rijckxdaelders

[begraven in zijn vloer, Elementen, hij hout so veel van de rongde schijven.”

De oude MOSEL dan kocht *stukken van achten* op of, met den officiëelen naam: *Spaensche Realen van achten*.

Het waren groote zilverstukken, gemaakt van Amerikaansch zilver. Een der oudste dagteekent waarschijnlijk van 'tjaar 1517 en is geslagen op naam van KAREL, den lateren keizer van Duitschland, en zijne moeder JOHANNA VAN CASTILIË. Op de eene zijde ziet men het wapen van Castilië-Leon met den granaatappel van Granada in den schildvoet en het omschrift: CAROLVS * ET * IOANNA Ter weerszijden van het wapen de letters E en X. Op de andere zijde de beide kolommen van HERCULES, uit de golven der zee oprijzende en met een lint omstrengeld, waarop P L V S; de kolommen stelden de straat van Gibraltar voor en het devies PLVS OVLTRE = „*plus ultra*” dat is „*verder*”. Dit zinnebeeld beduidde, dat de heerschappij van Spanje zich sedert de ontdekking van Amerika uitstreckte tot aan gene zijde van de straat van Gibraltar en van den Oceaen tot in Indië. Naast de pilaren staan de letters S D en het omschrift is REGIS * ISPANIA * INDIAR Q x dat is: „Koningen van Spanje en der Indiën”. Van deze Realen van achten bestonden ook halve, van eenigszins anderen stempel: de keerzijde verschilde

namelijk hierin, dat op het lint stond PLVS OVL en daarboven 4, daaronder R, dat wil zeggen: „Viér Realen”, terwijl het omschrift luidde: HISPANIARVM: ET: INDIARVM: RE*, d.w.z.: „Koningen der vereenigde Spaansche landen en der Indiën.”

Er waren van de heele en halve nog oudere in omloop, t. w. van FERDINAND VAN ARRAGON en ISABELLA VAN CASTILIË, de ouders van koningin JOHANNA; maar op deze stukken kwamen de pilaren nog niet voor.

De muntslag van realen van achten werd voortgezet door de opvolgers van KAREL V, met namen door FILIPS II, III, IV en KAREL II; maar deze lieten somtijds de kolommen weg en vervingen die door het groote, in eene menigte kwartieren verdeelde Spaansche wapen. Op de andere zijde bleef echter het wapen met de twee kasteelen en de twee leeuwen, Castilië-Leon, aanwezig.

De uitgebreide handel, dien wij sedert den aanvang der 17de eeuw met Oost-Indië en later met West-Indië dreven, bracht de stukken van achten in menigte in ons land, terwijl het verkeer met Spanje, zij het dan als vijandige natie, daartoe ook niet weinig bijdroeg. Bij de muntregeling van 1586 werden zij gesteld op 42 stuivers en bij die van 1606 en 1610 op 47 stuivers.

Vooraf in de Oost-Indiën waren zij eene algemeene, bij de inlanders zeer gewilde munt; daarom liet de „Compagnie van Verre” te Amsterdam ze ook aanmaken te Dordrecht in het jaar 1601. Deze waren echter van een geheel anderen

stempel en vertoonden op de voorzijde het wapen van Holland tusschen $\equiv \equiv$, deze acht streepjes beteekenden acht realen. Het omschrift luidde INSIGNIA · HOLLANDIÆ. De keerzijde had het wapen van Amsterdam met: ET CIVITATIS · AMSTELREDAMENSIS, hetgeen alles beteekent: „wapens van Holland en Amsterdam.”

Men sloeg er ook onderdeelen van tot 4, 2, 1, $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{4}$ reaal, terwijl de waarde ten gerieve der Javanen door streepjes en puntjes was aangeduid. Al deze stukken zijn thans zeer zeldzaam en worden door de verzamelaars met hooge prijzen betaald. Nog zeldzamer is de Middelburgsche reaal van achten van het jaar 1602, die weer een anderen vorm had. Op de eene zijde zag men het wapen van Zeeland tusschen 8 R en het devies, waarop de Zeeuwen zoo trotsch zijn: LVCTOR · ET · EMERGO; terwijl de keerzijde de wapens der Ridderschap en der Zeeuwsche Steden, alle in één schild, vertoonde met het randschrift: MONE · ARG · ORDI · ZEELANDIÆ, waaruit blijkt, dat dit stuk op last der Staten van Zeeland geslagen is. Het is verbazend zeldzaam en in nog geringer aantal dan de Amsterdamsche stukken geslagen.

De omloop dezer munten deed geen atbreuk in de Indiën aan de oorspronkelijke Spaansche realen, waarvan er vele uit slordige, onregelmatige, bijna vierhoekige stukken bestonden, die in Peru, en Mexico gemaakt waren en door de Javanen en Maleiers „*real batoe*” genoemd werden.

Maar keeren wij naar ons vaderland terug: ook hier waren de *stukken van achten en vieren* goede bekenden.

In het dagboek van AALTJE CLAESDR., gehuwd met HENDRIK WOUTERSZ THOLINX, te Amsterdam, lezen wij van deze muntsoorten als pillegiften:

„Den 15 Jannewary 1580 tussen een Vrijdach en Saterdach 's nachts te 12 ueren is mijn moeder gelegen van een soon en hiet ALLEBERT CLASZ na mijn bestevader, die gevaders waren JELISZ JANSZ. ende gaf een goude ryael met een *ryael van achten*”; en verder in 't zelfde handschrift, dat in 1583 een zuster van ALLEBERT tot pillegift kreeg „een goude coninckx dalder, met een *spanse ryael van vieren*,” terwijl in 1586 een ander kind uit hetzelfde gezin kreeg: „een spanse pistolet met een *spanse ryael van vieren*”. 1)

In de *Klucht van den Molenaer*, gerijmd door BREDERO in 1613, vertelt TRIJN JANS, hoe brutaal en los in den mond de dienstmeisjes zijn:

„Den ien seyt zij krijcht niet te drincken of te eten,
D'ander seyt, mijn miester het gist'ren zijn vrou

[esmeten.

Onse dochters vrijer dat is sulcken goen knecht,

[hij het me so lief,

Hij gafme lestent een *stick van vieren*, omdat

[ick brocht ien brief

Aen zijn vrijster.”

Eene andere TRIJN JANS, eene straatmeid, raakt in gesprek met den avonturier Jonker JEROLIMO uit den *Spaanschen Brabander* van BREDERO (1617) en tracht hem geld af te troggelen met de woorden: „Wel Joncker, schenckt ons dan een *hallif stuck van*

1) *Navorscher* 1905 blz. 218.

achten," maar te vergeefs, want de Jonker antwoordt :
„Juffrouwe, 'khe gheen tijdt."

Dat deze munten nog langen tijd onder 't volk bekend bleven, blijkt uit de *Gewaande Wewenaar*, een tooneelspel, dat tusschen 1694 en 1715 gemaakt werd. Aldaar wordt van een valschen getuige gezegd :

„Dien andere kerel zou om een *half stuk van*
[*achten*,
Zweeren waar te zijn, dat geen menschen ooyt
[en dachten."

In de *Klucht van Oene* door JAN VOS (1e druk 1642) worden de verschrikkelikheden der hel geschilderd en de personen opgeteld, die eenmaal aldaar zullen belanden, o. a. :

„De kassiers, die d'eerbaerheyte van haer Miesters
[kas verkrachten,
Tellen 'er nacht en dagh niet as vyerige *stikken*
van Achten."

In de scholen leerden de kinderen ook rekenen met stukken van achten. In een rekenboek, getiteld : *Arithmetica*, door MATTHIJS BRUSKENS, schoolhoudende binnen Rotterdam, ald. 1628, vindt men verschillende vraagstukken over die muntsoort, onder den naam van *stukken van Achten* en *Realen van achten* en nu eens gerekend tot 47 stuivers, dan weer tot 50 stuivers het stuk. Evenzoo vindt men in „*de vernieuwde Cijfferinge*” van Mr. WILLEM BARTJENS, *herstelt, vermeerderd en verbeterd door Mr. JAN VAN DAM*, 1779, nog sommen als : „Item 6760 Halve Realen van Agten, hoeveel Guld. zijn 't? Merkt: een halve Reaal van Agten

is alhier gesteld tot 22^{1/2} Stuyv." „Item, 1282 Stukken van Agten, hoeveel . . . enz.

De *reaal van achten* droeg oudtijds ook den naam van *Spaanschen mat*, een nog overal bekend woord: men denke maar aan het liedje van de Zilvervloot:

„Die had er veel Spaansche matten aan boord!”

MULTATULI heeft getracht eene verklaring van dit woord te geven in eene aantekening op zijnen *MAX HAVELAAR* (uitg. 1891), alwaar hij zegt: „Spaansche matten: Zuid-amerikaansche *dollars*, waarschijnlijk dus genoemd, omdat in vroeger tijd *het zeer omslachtige Spaansche wapen aan matwerk* deed denken. Die waarop twee kolommen staan, de zoogenaamde *pilaarmatten*, worden voor de beste gehouden en gelden zooveel als onze Zeeuwsche rijksdaalders, die misschien wat gewicht en gehalte aangaat, aanvankelijk naar Spaansch model geslagen werden. De „Spaansche mat” — nu veelal van mexicaanschen muntslag — heet in ons Indië „*ringgit*” en blijft nog steeds een zeer gewild betaalmiddel, omdat de Chineezzen, die veel munt uitvoeren en in China versmelten, het zilveragehalte op hoogen prijs stellen.”

Dat onze Vaderen het Spaansche wapen voor eene vloermat zouden aangezien hebben is even ondenkbaar, als dat de Zeeuwsche rijksdaalders naar Spaansch model zouden geslagen zijn.

In een officiëel stuk van Koning FILIPS IV, getiteld: „Ordonnantie des Coninghs op het Generael-reglement van sijne Munte, Brussel 1652,” worden de „heel Realen van Spaignien” genoemd „Matten”,

en daarbij medegedeeld, dat er veel valsche en onwichtige onder loopen, en wel bepaaldelijk die van Peru, zoodat het noodig wordt geacht de goede van Spanje en Mexico met een bijzonderen klop te voorzien en wel met het juweel der Vliesorde (een schaapje hangende aan twee schakels van den keten). Al de geklopte matten zouden 48 stuivers waard zijn, en de ongeklopte, met die van Peru, werden verboden. De matten van Spanje en Mexico vertoonden naast het wapen respectievelijk SVIII en M 8, die van Peru: PVIII.

Hoe oud de benaming al is, blijkt o.a. hieruit:

De bovengenoemde TRIJN JANS uit den *Spaanschen Brabander* van 1617 heeft een gesprek met haar vriendin Bleecke AN, die een avontuurtje gehad heeft, en vraagt haar:

„Maar ANNETJEN, segt men iens, wat isser wel op
[elooopen?]”

en krijgt tot antwoord:

„Een moye *Spaense Mat*, daer wil ick wat moys
[om koopen

Eert deur de ving'ren druypt, is dat niet best
TRIJN JANS?]”

Herhaalde malen spelen de matten eene rol in de volkstaal.

In het Dagboek van MARIA VAN DEN CORPUT te Dordrecht, de tante van den beroemden JAN DE WIT, lezen wij:

„An° 1626 heeft mijnen L. Man getuyge geweest over een Soon van GEERTJE LOUREYS en gaven een dobbelen ryer doende 11—6 en een *Spaensche mat* 2--8.

't Selve Jaer heeft mijnen L. Man getuyge geweest van een Soon van GERRIT onsen Schoenlapper genaamt JAN en gaven 1 Engelot 6—4 en een *Spaensche Mat* 2—8" 1)

Deze matten deden alzoo dienst als pillegift en hadden de waarde van 2 gl. 8 st. = 8 schellingen.

Een pronker vraagt:

„Wat dunckje van de kant, die 'k heb aan mijn
[rabat?

Mijn moer die gaf voor d'el een mooye *Spaensche mat*.”
(*Wittebroodskinderen* 1641)

In hetzelfde stuk vraagt men aan een speler:

„Hoe menigh *Spaensche mat* wonje wel met pasdijsen?”

Pas dijsen is een lang vergeten kaartspel: *passe-dix*.

In de *Klucht van den Ketelboeter* door H. VAN MUYREN 1644:

„Igut FRANS JOFFEN 'k wou wel om een paar *matten*
Dat wij eens mochten natten met excellente wijn”.

Toen CLAES GERRITZ, de schipper uit HUYGENS' klucht *TRIÏNTJE CORNELIS* (1653) Antwerpen verliet, juichte hij:

„Genacht, Antwerpentje; 'k danckje van alles goets,
Ick hebber wel eweest: dit sackje was soo platjes,
Toe 'ck hier streeck voor de Stadt; nouw steectet
[half vol *Matjes*,

En half vol *Dicketons*, en suck goet: dat 's goe reys.”

Dicketons zijn de Brabantsche ducatonen of Filipussen: de Hollandsche bestonden toen nog niet.

1) *Oude Tijd* 1870 blz. 295.

In zijn *Voorspraeck* tot de sneldichten, uit Spaansch proza overgezet, zegt dezelfde Dichter:

„En *Spaensche Matten* zijn van 't allerbeste Geld,
Dat leerden ons PIER HEIN, all warens' ongetelt.”

De geestige HUYGENS geeft ons in het 114e Sneldicht van het XVI^{de} Boek nog een aardige woordspeling op drie muntnamen:

„Houwelicks goed van KLAES en NEEL.

KLAES had noch seven kinderē; het achtste was
onder der aerden;
NEEL had twee blonte dochtertjes, daertoe den buyck
vol beens, 1)

Dit volckje raeckten eens,

En, doe sij 't samen paerden,

Soo maeckten sij haer rekening, als dat sij ten

[houwelick brachten

Twee *blancken*, met een *dicketon*, en seven

stukken van achten.”

Uitlegging zal hierbij wel niet noodig zijn.

1) Niemand ergere zich aan deze uitdrukking. De kieschheid in het benoemen der dingen was in de 17e eeuw eene andere dan in onzen tijd. De Ridder CONSTANTIJN HUYGENS, secretaris van den Prins van Oranje, was een man van uitnemende geestesbeschaving, had vele landen bereisd en verkeerde in de fijnste kringen van den Haag. „Hij verkeerde,” zegt Prof. JONCKBLOET. „alleen in de hofkringen en kwam weinig met het volk, het groote publiek, in aanraking”. In die sferen begreep men dus dergelijke uitdrukkingen volkomen, hoe kan men dan G. Az. BREDERO, die maar een burgerjongen was en een halve eeuw vroeger leefde, kwalijk nemen, dat hij nog al eens plat was!

Eene andere Spaansch-Brabantsche munt, in ons land niet onbekend, was de *patacon*.

Hij komt op verschillende plaatsen voor, bijv. in een kluchtspel van A. PEYS, get. *SCAPIJN*, 1680.

„G. Maar weet hij wel wat het is

Vijfhonderd *patakons*?

S. Wel ja hij, zoo 'k gis

Twaalf honderd gulden en noch vijftig.”

Hieruit blijkt meteen, dat een patakon toen voor een rijksdaalder gerekend werd.

In *de Kwakzalver* door T. ASSELYN naar VAN FOCQUENBROCH, 1692:

„O plantynus, baldewynus, marcepyнус almanak,
Wijl ik omkijk, wijl ik krom kijk, geef mij strak,
En zo daadlijk, wel genaadlijk een *patkon* in
[mijn zak.”

Desgelijks in LANGENDIJK'S *Don Quichot op de Bruiloft van Kamacho* 1712:

KAMACHO. En laeten wij terwijl met 't Bruiloftsvolk
[wat flikken;

LEONTIUS. Hoe! Speelen op de kaart?

KAMACHO. Ja, gist'ren avond won

Ik met de kaart, in 't kort, al menig *Patakon*.”

Nog in 1850 werd het loon der dienstboden bij de ouderwetsche Maastrichtenaars bepaald in „pattekons”, die dan tegen *f* 2.25 berekend werden. (Zie *Navorscher I*.)

De bedoelde munt heette oorspronkelijk *silueren souuerain* en werd den 14^{den} April 1612 door de

Aartshertogen ALBERTUS en ISABELLA verordend tot eene waarde van 48 stuivers. Hij werd gerekend als een penning van „hooghen alloy”, daar het zilver een gehalte had van 10 penningen 11½ grein of 0.881.

De souverein vertoonde op de voorzijde: het Bourgondische kruis met den vuurslag in 't midden en het gulden vlies daaraan hangende, bovenaan de hertogskroon, links en rechts het gekroonde naamcijfer der Aartshertogen.

Omschrift: ALBERTVS . ET . ELISABET . DEI . GRATIA . ∴ De andere zijde vertoonde het wapen der Aartshertogen, gekroond en met de vliesorde omhangen, en het randschrift: ARCHID . AVSTR . DVCES . BVRG . ET . BRABAN.

Deze beeldenaar was ontleend aan den „Bourgondischen Daelder metten Cruyce”, die door koning FILIPS II in 1567—1571 gemunt was, en die iets fijner (0.900) en iets zwaarder van gewicht was. De souverein werd in de zeven provinciën genoemd *Albertus Kruys-Daelder* en gesteld op 2 gulden 7 stuivers, maar later heette hij *Brabantsche Rijksdaelder* en werd met den Hollandschen rijksdaelder gelijkgesteld in waarde: nl. 2 gulden 10 stuivers.

De Spanjaarden noemden deze munt echter *patacon*, welk woord een augmentatief van *pataca* is, evenals *salon* van *salle*, *ballon* van *bal*, d. i. *grootte zaal*, *grootte bal*, dus ook: *grootte pataca*. Een *pataca* was een koperen munt, oudtijds in Spanje en Portugal in omloop; de naam was van denzelfden oorsprong als *patard*, *patart*, de Bourgondische naam van het twee-grootenstuk.

De patagon of kruisrijksdaalder werd tot in de 18de eeuw in Antwerpen en Brussel voortgemunt, het laatst in 1710 op naam van KAREL III. In Duitschland was de patagon bekend als „Albertustaler” en in den handel zeer gewild. Hij werd door de vorsten van Brunswijk, Holstein, Koerland en Pruisen (met namen FREDERIK II en FREDERIK WILLEM II) op denzelfden voet en onder dien naam voortgemunt (zie: H. HALKE, *Einl. in das Studium der Numismatik* S. 152).

Zoo werd aldus de *souverein* in de Noordelijke Nederlanden als *patacon* of *patagon* in de taal ingelijfd.

Maar ook buiten onze grenzen was dat woord niet onbekend. In het *Nieuw Groot Algemeen Tarief*, Z. Boemel 1820, vinden wij als Fransche munten: „Fransche Patakon, geslagen in het jaar 1701, tot 2 gulden 8 stuivers; kleine Patakon van Navarre, geslagen in het jaar 1718 tot 2 gl. 5 st. en Patakon met de dubbele LL geslagen in 1724; 2 gl. 2 st. 14 penn.” In de *Nieuwe Reductie, Loven* 1821 als „Keyzerlijke Specie”: „Conventie Pattacon tot 2 gulden 38.14 cents.”

In Sir ISAAC NEWTON'S *Tables of Foreign Silver and Gold Coins made in the Year 1700* worden naar gehalte, gewicht en waarde in Pond Sterling en Shillings getarifeerd: *The Patagon Leg-Dollar or Rix-Dollar of Holland or Piece of 50 Stivers* = 4 shilling 4 pence; *the Patagon of Flanders, or Cross Dollar or Piece of 48 Patars* = 4 sh. 4 p.; *the Rix-Dollar or Patagon of Cologne* = 4 sh. 4 p.; *the Rix-Dollar or Patagon of the Bishop of Liege* = 4 sh. 7 p.

Gouden kluiten waren gouden munten, om 't even van welke soort b.v.:

„Hij komt bij mij met twee zakjes vol *goude kluiten*”, waarmede hier *Kruizaten, Portugeesche Crusados*, bedoeld werden.

(*De Gelijke Twelingen* 1670).

In de *Wanhebbelijke Liefde* 1704 komt deze filosofische beschouwing voor:

„Want komt 'er een boerenrekel en heeft hij goed,
Of een Dochter van schoorsteen- of stilleveegers

[bloed,

Zo de Vaâr maar *goude kluiten* nalaat, en dat met

[hoopen,

Zo kunnen zij zich gemakkelijk in een treffelijk huis

[verkoopen.”

(d.w.z. in een deftige familie trouwen).

Ook in deze vergelijking tusschen een armen en een rijken minnaar:

„Deuz' MEINERT heit gien goed en JOOST heit *gouwe*
[*kluiten*.”

(J. MEIJER, *De Leevendige Doode* 1716).

Door *Spaansche kluiten* verstond men in 't algemeen de groote zilverstukken met den kop van den koning van Spanje er op.

Als zoodanig komen zij voor in het *Moortje*, 1615. De kapitein van eene Spaansche kraak werd door zeeroovers overvallen, die van hem de plaats wenschten te weten, waar hij zijn geld geborgen had. Maar hij liet zich liever pijnigen, dan die te noemen: „Sijn lijf was hem so lief niet als zijn *Spaensche kluyten*”.

HARREBOMÉE geeft deze uitdrukking als een spreekwoord, m.i. ten onrechte.

De *Hoogduytsche Quacksalver* (1622) verkoopt een „gold-salb”, gemaakt van echte gouden munten en „vom Fransche kroonen und vom *Spaensche* [kluyten, Vom Friessche dalers und vom Geuse duyten.”

Twee landloopers vinden een boer, slapende in het gras, waarop de een zegt: „Mijn dunckt dat desen boer oock heeft veel *Spaensche kluyten*.” (Wittebroodskinderen, 1641).

Ook nog later komt die benaming voor:

FRANSIJN, de meid, sprekende van den minnaar harer meesteres, zegt:

„En rijk, o Juffrouw! hij heeft zulke dikke duiten, Zijn heele koffer is voorzien van *Spaansche kluiten*”.

(W. VAN DER HOEVEN, *De Schrandere Tooneel-speelder*, 3de druk 1729).

In den aanvang der 17de eeuw schijnt men echter eene bepaalde muntsoort met den naam van *Spaanschen kluit* bedoeld te hebben, anders hebben de volgende uitdrukkingen geen zin:

Een boer vraagt naar het gelag in een herberg en zegt tot de waardin GIERTJE:

„Ay lieve-sus, swijght, ick selt u gheven tot [een duyten.

Hoeveel ist de Man?

GIERTJE: Maer een *Spaansche kluyt*.”

(*Klucht van de Koe* 1612)

Nog een ander voorbeeld:

Als in het *Moortje* (1615) KOENRAAD zegt:

„Moortje, komt voor den dach!” zegt ROEMER:
„dees kost een *Spaensche kluyt*”, waarop KACKER-
LACK invalt: „Secht een vaan Delfs-Enghels!”. Wij
zouden zeggen: „Die Moor is geen daalder waard!”

Deze geestigheden zijn vrij wel onverstaanbaar,
als men de oorspronkelijke passage uit TERENTIUS'
Eunuchus, niet kent:

„PARMENO: Treed nader! Deze komt uit Aethiopië.
THRASO (minachtend): Ik geef drie mina's! (*f* 139.—)
GNATHO: Ik nog niet eens zooveel!”

(III Bedrijf 2de toon.).

In elk geval blijkt hieruit, dat een *Spaansche kluit* toen een bepaald muntstuk was, maar welk?

Er kan geen ander stuk bedoeld zijn dan de Filipsdaalder, het eerste groote zilverstuk van koning FILIPS II. In 1557 zag dit het licht onder den naam van *Philippus Reael* of *zilveren halven Reael*, omdat het de helft van den gouden reaal vertegenwoordigde. Het was van goed zilver: 10 penningen of 0.833¹/₃ en woog 33 à 34 gram. Het werd aanvankelijk voor 30 stuivers uitgegeven, maar steeg voortdurend in prijs, zoodat het in 1610—1621 (den tijd, waarvan de bovengenoemde aanhalingen dateeren) 52 stuivers deed. De Filipsdaalders zijn van 1557 tot 1598 bij millioenen gemunt geworden te Antwerpen, Brussel, Maastricht, 's-Hertogenbosch, Brugge, Namen, Doornik, Atrecht, Dordrecht, Middelburg, Utrecht, Hasselten Nijmegen; geen wonder, dat ze in de Nederlanden, dus ook in Amsterdam, algemeen bekend waren en om hunne

grootte en dikte, alsmede om den kop van den Spaanschen koning, den naam droegen van *Spaansche kluiten*.

Zij vertoonden op de voorzijde het hoofd van FILIPS naar links, of op andere stukken naar rechts ziende en het omschrift: PHILIPPVS · D · G · HISP · ANG · Z · REX · DVX · BRAB. Beide laatste woorden luiden naar omstandigheden ook CO · FL; CO · HOL; DVX · GEL enz. FILIPS was gehuwd met MARIA TUDOR, koningin van Engeland (bloody MARY) en noemde zich daarom *koning van Engeland*, maar na haar dood, 17 November 1558, bleef het woord ANG weg en luidde het randschrift PHS · D · G · HISP · Z · REX enz.

De keerzijde had op alle stukken het gekroonde Spaansche wapen, rustende op twee gekruiste laurierstokken, en het omschrift: DOMINVS · MIHI · (ook wel MICHI) ADIVTOR, dat is: „de Heer (zij) mij een helper”.

Een andere naam, waaronder de Filipsdaelder bekend stond, was *Koningsdaelder*.

Aldus wordt hij genoemd in eene „Specificatie van alderhande Munthe so de soldaten vanden Delffzyl van hoere hopman herwaertz gebracht hebben”, gedateerd 1576 en vermeld bij VAN DER CHIJS, *Friesland, Groningen en Drenthe*, blz. 524:

„Item Veer (vier) *Koenincx dalers*”.

Desgelijks in het Dagboek van AALTJE CLAESD., waarin vermeld wordt op het jaar 1617, dat een kind in hare familie tot pillegift kreeg „een roosenobel met een *silvere coninckxdaelder*”.

Eenige jaren later vinden wij, dat de erfgenamen

van kanselier VOET den 4^{den} Juli 1621, verschil hadden met zekeren LAURENS DE SILLE over de waarde van het geld bij de aflossing van een kapitaal, waarbij zij beweerden, dat die betaling moest geschieden met *Koningsdaalders* van 52 stuivers. Het Hof van Gelderland besliste, dat LAURENS volstaan kon met daalders van 35 stuivers (zie *Navorscher* 1878). De waarde der Filipsdaalders was in dien tijd 52 stuivers: in het Rekenboek van MATTHIJS BRUSKENS (1628) komen ook vraagstukken voor over *Koningsdaalders* tot 51 en tot 52 stuivers.

In het kluchtspel van JAN VAN DAALEN, getiteld *D'aardige Colicoquelle* 1668, zegt kapitein KROL:

„Daar 's een *Koningsdaalder*, nu loop ras,

Want ik ben zo verliefd, 'k wou ze al bij me was”,
 waarop COLICOUELLE antwoordt:

„Maar mijn Heer, die koning, het die geen

[Koningin!”

Kapitein KROL: „Ja, schort 'er dat aan! wat dunkje
 van die vlegel?”

Zie daar heb j'er een.”

Nog lang daarna bleef die naam bekend. In de *Verklaring van alderhande Specien 1735*”, lezen wij nog: „*Konings-daalders*, anders Philips-daalders, zijn aldus naar PHILIPPUS III (lees II) koning van Spanjen genaamt en worden de wisselbrieven daarna gerekent, daar gaan 82 wissel-kruitzers of 100 kruitzers courant op. In Engeland gelden 4 Philips-daalders 1 pond sterlings”, (dat is dus bijna 3 gulden per stuk).

De aanmaak van Filipsdaalders hield op met het

jaar 1598. Immers den 6^{den} Mei van dat jaar teekende FILIPS II de akte, waarbij hij de souvereiniteit over de Nederlanden afstond aan zijne dochter ISABELLA of ELISABETH en haren verloofde ALBERTUS, aartshertog van Oostenrijk. Den 13^{den} September d.a.v. stierf de koning en in April van het volgende jaar huwden de jongelieden.

De eerste munt, die op naam van de Aartshertogen in 1599 het licht zag, was de gulden met zijne onderdeelen: de $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ en $\frac{1}{16}$ gulden.

Deze vertoonden alle de elkander aanziende hoofden der beide Aartshertogen en daarom werden zij ook vaak tot trouwpenningen gebruikt. Men sneed ze met dat doel door midden, zoodat op iedere helft een kop stond en elk der aanstaande echtgenooten behield eene helft als onderpand van trouwbelofte. 1) LE FRANCO VAN BERKHEY verhaalt in 1776 2): „Men maakte ze (de trouwpenningen) meestal uit oude Penningen met twee hoofden en mij valt nog in zulke doorgezaagde Ducatonnen met twee hoofden gezien te hebben.” Wat de schrijver gezien heeft kunnen wel ducatonnen (waarover later) geweest zijn, maar de guldens van 1599—1604 waren daartoe toch beter geschikt.

In 1612 verscheen de patacon en in 1618 de dukaton, de grootste zilveren munt uit dien en lateren tijd. Deze laatste was van het beste zilver: 11 penningen en 8 greinen, dat is $944\frac{4}{9}$ duizendsten, en werd uitgegeven voor drie guldens. Op de voor-

1) Zie Mr. N. DE ROEVER, *Van Vrijen en Trouwen*, blz. 114.

2) *Natuurlijke Historie van Holland*, III Deel blz. 1114

zijde zag men de rechtsgewende, naast elkander geplaatste borstbeelden van ALBERTUS en zijne gemalin. Beiden hadden groote, geplooid, z.g. Spaansche kragen om. De keerzijde vertoonde het gekroonde wapen der vorsten, door twee leeuwen vastgehouden. De omschriften luiden vertaald: ALBERTUS en ELIZABETH, door Gods genade, aartshertogen van Oostenrijk, hertogen van Brabant, etc."

Deze dukatons vonden al heel spoedig om hunnen sierlijken stempel en goed gehalte hunnen weg naar de Noordelijke Nederlanden, waarom de Staten-Generaal niet nalieten bij plakkaat van den 31sten October 1619 ze te verbieden en de ingezetenen te waarschuwen „eenen silveren Penningh bij de Eertz-Hertogen in Brabant geslagen ende alhier tot drie gulden uytgegeven, met den halven van dien tot dertigh stuyvers", „hier te Lande eenighsins in te brengen, veel minder de selve uyt te gheven of te ontfangen".

Ondanks dit pertinent verbod bleven de dukatons bij de ingezetenen zeer bekend en gewild en werden mitsdien bij tamelijke hoeveelheden ingevoerd.

Bij JEROENSE in het 3de Deel der *Koddige Opschriften* 1709, vindt men het volgende vermeld:

„Agter in een oud Luthers Testament stont geschreven:

In 't Jaar van 1654 in May is DOUWE TJAARSE geboren, en vier dagen daar na ten Doop geheven, En zijn Peet KNIERTJE LUBBERTZE heeft hem drie Dartigen d'halven en *een halve Ducaton, met twee Hoofden*, tot een Pilgift gegeven".

De bijzonder groote kragen, welke de beeltenissen

der vorsten droegen, gaven aan deze munt bij het volk de namen van *kraagman*, *Spaansche kraag*, *lob* en *lobman*, waarbij men moet weten, dat *lob* of *lubbe* hetzelfde beteekent als geborduurde kraag, kanten cravatte, of geborduurde manchette.

Den 15^{den} Juli 1621 stierf ALBERTUS en de Nederlanden kwamen volgens de akte van 1598 weer onder Spaansche hoogheid: FILIPS IV, die den 31sten Maart 1621 zijn vader FILIPS III, was opgevolgd, werd souverein en ISABELLA tot landvoogdes aangesteld. De muntslag der dukatons werd voortgezet en nu met het beeld van den nieuwen koning, evenzeer voorzien van een breeden kanten kraag.

De naam *Kraagman* verloor dus zijne beteekenis niet, integendeel, hij nam toe in bekendheid: de dukatons werden in zoo groote menigte binnen onze gewesten ingevoerd, dat de Staten-Generaal zich verplicht gevoelden, daartegen in krasse bewoordingen te waarschuwen.

Zij schreven den 17^{den} Maart 1634:

„Alsoo wij verstaen, dat hier te lande dagelijcx overgebracht worden uyt Brabant sekere silvere penningen, genaemt Ducatons, aldaar geslagen ende gevalueert op drie guldens ofte sestigh stuyvers, waer teegen al in den Jare 1619 een Placcaet geëmaneert is geweest, daer bij die voor Billioen 1) verklaert zijn ende dat deselve alhier opgedronghen ende uytgegheeven worden tot 63 stuyvers, dat is drie stuyvers ten minsten boven hare waerden, volghens onzen Rycxdaler tot 50 stuyvers. Weshalven niet te twijfelen en is, of deselve sullen mettertijt

1) Dat is: „waardeloos”.

in zoodanige quantiteyt herwaerts over gebracht worden, dat de Landen daer meede sullen worden vervult, tot onlijdelijcke groote schade ende verkortinghe van de goede Ingesetenen van dien ende tot mercklijck profijt ende voordeel van die van de andere zijde", enz.

In 't kort, de ingevoerde geldstukken werden weer verboden en voor biljoen verklaard en de inbrengers met zware boeten bedreigd. Het hielp echter niet: den 8sten Juli van 't zelfde jaar werd weer gewaarschuwd tegen de „snoode baetsoeckende Luyden”, die bij menigte de verboden penningen tegen drie gulden drie stuivers invoerden, „waerdoor onse Vijanden versterckt ende verrijckt, d'Ingesetenen deser Landen inhunne goederen verarmt ende vermindert worden”. „Denselven silveren Brabant-schen Ducaton” werd „voor de derde maal billioen” verklaard. Boeten noch bedreiging met verbanning hielpen, de *kraagmannen* stroomden ons land binnen en ondanks elkander opvolgende plakaten lieten de Heeren toe, bij Tolerantie van 6 Maart 1645, dat de dukaton „maar bij provisie” tot 3 gulden 3 stuivers ontvangen mocht worden en de halve naar advenant.

Uit de menigte plaatsen, waar de dukaton onder verschillende benamingen in onze letterkunde voorkomt, blijkt volkomen, hoe algemeen bekend hij was en welk een voornamen rang hij onder de geldspeciën innam

Zoo schrijft A. BORMEESTER in de klucht *Sijtje Fobers* 1643:

Hij duwt me nog ien hiele *Duckaton* in mijn hant,
Omdat ick maken sou, dat hij de after-deur altemes
[bij nacht open vant.”

In de klucht van *de Verliefde Grijsert* 1659:

„Zoo je mijn hier in helpen kont, ik zelje hondert
dikketons
Schencken, maakje maar dat ik bij 'er raak op
[de dons.”

Ook hier bestaat de fooi uit Spaansche dukatonnen,
daar de Nederlandsche, met den ruiters te paard,
eerst in datzelfde jaar 1659 in 't licht verschenen.

In de *Klucht van Margrietje* door J. VAN SWOL
1630, staat JAN JOPPEN voor de deur van zijn
meisje en wil, dat de meid BELOT hem inlaat voor
een fooi:

„BELOT wees tolck!
Ick stamer! — Daer's een FLIP, huylt voor me,
[schreeuwt van branden,
Of ick 't was.”

Men vraagt elders naar 't fortuin eener dame:

„Maar heeft ze *manneljes met kraagen?*
Geen Amsteljuffer kan behaagen
Een Hagenaar, als door haar geld.”

(P DE LA CROIX, *De gewaande advocaat* 1685).

In de *Amsterdamsche Dragonnade* door Y. VINCENT,
1714, zwetst KAREL, de zoon van den rijken Knijpaart:

„Dan heeft mijn Vader... een groote ijs're kist
[vol gemunt goud,
En een and're kist propvol *kraagmannetjes*”.

In een ander stuk, *De Schrandere Tooneelspeelder* door W. VAN DER HOEVEN 1729, snuffelt FRANSIJN, de dienstmeid, in een koffer en vindt een zak geld: „De droes!” roept zij uit, „een zak met *Spaansche* [kraagen, Zij is bij gut zoo zwaar, als ik schier tillen kan”.

J POOK dichtte in 1709 *den Hollebolliigen Lachende Dokter of de bereysden Hans Zing-zang* en beweerde daarin:

„En zo gaat het met meêr, die als ik meer zijn gesteld,
Om de nood des keels te bezorgen als om haar [rijkelijk met geld,
Alias met *Philippus Kwartus* te stoffeeren” . . .

In *Beslikte Swaantje en Drooge Fobert* door A. ALEWIJN 1715, zegt CAREL, een licentiaat in de rechten, tot zijn vriend, Jonker JAN, van een boer, die procedeeren wil:

„Bijzonderlijk die vette Gans,
Die gij me toesond, om althans
Te plukken en de beurs te stijven,
Met *Flippus Quartus harde schijven*”.

In 't hedendaagsche bargoensch of de dieventaal beteekent *philippes* in 't algemeen „geld”. Men ziet het duidelijk, dat dit woord aan de dukatons ontleend is. 1)

Dat met *kraagman* en *lobbe* dezelfde munt bedoeld werd, blijkt o.a. ook uit P. MARIN, *Groot Nederlandsch en Fransch Woordenboek* 1786:

„Kraagman, Lobbeman, Spaanse en Luikse Duka-

1) *Onze Volkstaal* III, 1890, blz. 197.

tonnen, omdat het hoofd 't welk er, op staat, een kraag om heeft."

Zeer. algemeen was ook de naam *lobbe*:

„En dat wij so slaegs rochten om de Procureurs
[ons saken te geven te verstaen?
Ik en wou 't niet om een bout van thien pondt
[of om een *lobbe*".

(JOOS KLAERBOUDT, *Klucht van 't kalf* 1662.)

Twee dieven redeneeren aldus met elkander:

„Die Hoogduitsers, BOL!

Hebben niet als *Knaaken* en *Lobbetjes*, en
dat bij hiele Meelissen vol."

(C. VAN HOOGEVEEN, *De Gelukke List of Bedrooge Mof*, 2de druk 1702.)

Knaken beteekent in de dieventaal of het bargoensch: *rijksdaalders*; 1) dat woord leeft in die wereld nog.

In het *Handelsblad* van 10 Februari 1906 wordt in een feulleton eene humoristische beschrijving van den orgeldraaier gegeven, welke muzikant beweert, dat hij op nationale feestdagen weleens een *knaak* heeft ontvangen.

Wij keeren tot de *lobbe* terug.

„'t Smaakt al wel, dat men om voordeel doet,
Daar zoetert, daar 's een *lob*, die zal het weer zalven."

(H. HALMAEL, *De Zedemeester en Kantoorknecht Bedriegers* 1707).

„'k Wou om tien *lobben* dat ik jou drank nooit
had gezien!"

(DEZ. CRISPIJN EN CRISPIAAN 1708.)

1) *Onze Volkstaal* III blz. 196.

„Al deeze toestel koop ik voor een *lob* of tien”.

„Daar Dochter is een *lob*, die mijn bestemoer in
[een nieuwe broek stak”.

(Dez. *De verliefde Grijzaard betrapt* 1709.)

En eindelijk:

„Een zoldaat voor vijf stuivers moet schildre
[en trampen,

En ik win *lobben* met zuipen en dampen.

(*Geveinsde Kwaaker* III 1711.)

Uit al deze voorbeelden blijkt genoegzaam, hoe onuitroeibaar de Spaansche dukaton in ons volksleven was doorgedrongen tot ver in de 18de eeuw nog.

NASCHRIFT.

„In *Noord en Zuid* 1906, blz. 232, vindt men over *Spaansche Matten* een entre-filet, ontleend aan een artikel van den heer PRICK VAN WELY, te Batavia, getiteld: *Taalkout*. Daarin wordt beweerd, dat *matoe* of *mattoe* een Maleisch woord is voor *maat*, *graad* of *verhouding*, ook: een graad van een 10-deelige schaal om goud te wegen. Reeds in de 17de eeuw was een daarmee verwant woord *matt* in Engelsch Indië in gebruik. In 1680 komt voor: „both coines being of one and the same *matt* and weight”, zoodat *matt* zou kunnen beteekenen *gehalte*. Het is zeer mogelijk, maar wij merken op, dat het woord *mat* in Holland reeds bekend was vóór 1617.
